

ЧЕРНИЧКО СТЕПАН

МОВНА ПОЛІТИКА І МОВНИЙ ЛАНДШАФТ СУЧАСНОГО ЗАКАРПАТТЯ В ІСТОРИЧНОМУ ПЛАНІ (1900-1944 РР.)

Csernicskó István

Nyelvpolitika és nyelvi tájkép Kárpátalja mai területén történeti szempontból (1900–1944)

A mai Kárpátalja területe több különböző államalakulathoz tartozott a XX. század első felében, az 1900 és 1944 közötti időszakban (Osztrák-Magyar Monarchia, Csehszlovák Köztársaság, Kárpáti Ukrajna, Magyar Királyság). Az államváltások következményeként rendszerint a régióban hagyományosan beszélt nyelvek (ukrán/ruszin, magyar, orosz, román, csehszlovák, német stb.) nyelvpolitikai státusa is változott. A tanulmány azt mutatja be, hogyan befolyásolták ezek a változások a vidék szélesen értelmezett nyelvi tájképét.

У першій половині ХХ століття територія сучасного Закарпаття належала до різних державних утворень. З 1900 до 1944 року входила до складу Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, Карпатської України, Угорського королівства. У результаті зміни державної приналежності регіону змінювався і політичний статус мов (української/русинської, угорської, російської, румунської, чехословацької, німецької та ін.). У статті розкрито, як ці зміни впливали на мовну картину регіону.

1. В українській діалектології термін «мовний ландшафт» вживається в зовсім іншому розумінні, ніж у соціолінгвістиці. У моїй статті термін «мовний ландшафт» (англійською «Linguistic landscape») вживається відповідно до термінології в галузі соціолінгвістики: як сукупність офіційних дорожніх знаків, рекламних вивісок, географічних назв, назв вулиць та площ, офіційних таблиць комерційних і урядових установ, бланків та документів офіційного діловодства тощо [19: 5; 40: 25]. Дослідження мовного ландшафту певного регіону в останні роки стало пріоритетною темою серед лінгвістів, особливо у поліетнічних та багатомовних регіонах [15; 17; 19: 5; 39; 40: 25].

Регіон, що ми тепер називаємо «Закарпаття», історично і традиційно характеризується своїм розмаїттям: тут традиційно проживають різні національності (українці, русини, угорці, румуни, словаки, німці, євреї, роми, росіяни), люди різних конфесій (греко- і римокатолики, православні, протестанти, послідовники іудаїзму), вживаються багато мов (українська, русинська, угорська, румунська, словацька, німецька, ідиш, ромська, російська), представлено декілька культур (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

**Зміни етнічного складу населення на сучасній території Закарпатської області,
1880–2001 роки (у %)**

[Складено на основі: 4; 27: 19; 35; 38]

	1880 р.	1910 р.	1921 р.	1930 р.	1941 р.	1959 р.	1970 р.	1979 р.	1989 р.	2001 р.
Українці/русини	59,80	55,54	60,79	60,80	58,81	74,60	76,42	77,75	78,41	80,51
Угорці	25,47	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,50	12,08
Росіяни						3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Німці	7,59	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,40	0,32	0,28	0,29
Румуни	1,86	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Словаки	1,96	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Євреї			13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	0,04
Цигани					0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Інші	3,32	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,52

Територія сучасного Закарпаття у ХХ столітті належала декільком державам, навіть були періоди, коли окремі частини сучасного Закарпаття підпорядковувалися одночасно різним державам. За відомим анекдотом, колишній закарпатський дідусь був за час свого життя громадянином декількох держав, хоча жодного разу не залишав свого рідного села. Саме тому історія краю є унікальною, тут часто існували докорінно протилежні одне одному мовно-політичні прагнення (див. Таблицю 2).

Таблиця 2

Державно-адміністративні показники сучасної території Закарпаття у ХХ столітті

[Складено на основі: 2; 3: 258–265; 5; 27: 18; 32]

Державна приналежність	Період	Назва регіону	Статус регіону
Угорське Королівство у складі Австро-Угорської монархії	1867–1918	Унг, Берг, Угоча, Марамарош комітати	Не має окремого адміністративного статусу.
Перша Чехословацька Республіка	1919–1938	Підкарпатська Русь	Теоретично має автономний статус.
Друга Чехословацька Республіка	1938–1939	Підкарпатська Русь	Має статус автономії.
Карпатська Україна	3.11.1938–15.03.1939	Карпатська Україна	Незалежна держава.
Угорське Королівство	1939–1944	Підкарпатська територія	Тимчасовий період адміністративного управління (особливий статус).

Закарпатська Україна	26.11.1944– 22.1.1946	Закарпатська Україна	Псевдо-державний період.
СРСР	1946–1991	Закарпатська область	Область Української РСР у складі СРСР.
Україна	від 1991 р.	Закарпатська область	Область у складі України.

Закономірно, що такі зміни держав завжди поєднувалися зі зміною мовної політики, державної мови. У різні періоди мови, якими розмовляють закарпатці, мали різні політичні статуси. Дослідник Х. Клосс [37: 15] вважає, що статус міноритарних мов можна охарактеризувати п'ятьма функціональними рівнями:

- 1) Мова національної меншини має статус державної чи офіційної мови на території всієї держави.
- 2) Офіційна мова великої регіональної цілісності, територіально-адміністративної одиниці (в частині держави, на рівні губернії, автономної або адміністративної одиниці).
- 3) Використання міноритарної мови дозволено у публічних сферах, вона з'являється в освіті, у культурному житті, у пресі, в окремих випадках нею можна користуватися в офіційних ситуаціях, хоча мова не має офіційного статусу.
- 4) Використання мови толерують в особистому спілкуванні, іноді у церковному житті та в приватних, недержавних школах.
- 5) Використання мови заборонено законами та постановами.

І хоча Клосс не додавав шостий рівень, ми можемо констатувати, що іноді трапляється і таке, що органи влади не визнають мову як окрему, вважають її діалектом іншої мови. Ця шоста сходинка додана нами.

На основі цієї класифікації у таблиці представлено діахронічний зріз статусу деяких мов, якими користуються на території сучасного Закарпаття (див. Таблицю 3).

Таблиця № 3.
Статус мов на Закарпатті у першій половині ХХ століття

[Складено на основі: 27: 435; 42]

Мови → Держави ↓	Українська	Руська (русинська)	Угорська	Російська	(Чехо)словацька	Румунська
Австро- Угорська монархія	4	3	1	3	4	4
Перша Чехословацька Республіка	3	2	3	3	1	3
Друга Чехословацька Республіка	2	4	3	3	1	3
Карпатська Україна	1	4	4	4	4	4
Угорське Королівство	5	2	1	4	4	4
Закарпатська Україна	1	6	4	1	4	4

2. У нашій статті ми проаналізуємо мовний ландшафт території сучасного Закарпаття в історичному вимірі, з точки зору історичної соціолінгвістики. Покажемо, як віддзеркалюється багатомовність та поліетнічність регіону у мовному ландшафті різних історичних періодів першої половини ХХ століття, залежно від мовнополітичного статусу мов.

2.1. Офіційною мовою угорської держави аж до середини ХІХ сторіччя була латинська. Під час свого правління (1764–1790 рр.) імператор Йосип ІІ намагався зробити німецьку офіційною мовою угорської держави, але ініціатива викликала жорсткий супротив, і таким чином монарх відкликав свої постанови щодо німецької офіційної мови [9: 639; 31; 42]. Угорську мову вводили в офіційне діловодство поступово від 1790 року законами, які регулювали окремі сфери суспільного життя, освіти тощо. Такими законами були, наприклад, закони № VII від 1792, № IV від 1805, № VIII від 1830, № VI від 1840 року [27: 64; 36; 42; 47]. Кожний новий крок наражався на слабкі чи потужні протести серед представників різних національностей. Угорська стала офіційною державною мовою тільки після вступу в дію закону № II від 1844 року [18: 14–15; 42: 67].

Наступним важливим пунктом в історії мовної політики Угорщини стало прийняття у 1868 році закону № XLIV «Про рівноправність національностей», згідно з яким мовою парламенту та головних установ є угорська, однак закони також потрібно видавати і мовами інших національностей (§ 1). У містах та селах мовою діловодства стала найбільш поширена місцева мова (§ 21). Законом надавалося необмежене право користуватися рідною мовою з місцевими органами влади, в судочинстві, освіті, церкві (§ 23). Закон у порівнянні до схожих законів тодішньої Європи був ліберальним щодо надання громадянам рівних прав, незалежно від етнічної належності [5: 152–153]. Принцип закону наступний: «Згідно з основоположеннями конституції, всі громадяни Угорщини утворюють єдину націю, нероздільну угорську націю, рівноправними членами якої є всі громадяни вітчизни, що належать до будь-яких національностей» [42: 77].

Перша сторінка австро-угорської купюри: окрім німецької, тексти відображені ще кількома мовами, у тому числі, руською/українською

Закон № XLIV 1868 року був основою державної мовної політики аж до 1919 року. Але, на жаль, частина положень досить ліберального закону на практиці не виконувались [5: 150–154; 7: 34; 8: 298; 14: 271–273; 42: 78]. Деякі науковці вважають, що закон 1868 року державні структури використовували для запровадження угорської мови як державної, і залишали відносно вузькі можливості вживання мов меншин [18: 19; 33: 78]. Відомий угорський історик Ігнац Ромшич під-

креслює, що в основі згаданого закону лежала ідеологія єдиної угорської політичної нації та єдиної державної мови – угорської [44: 207]. Національні меншини Угорщини, у тому числі русини (руські), не сприймали цю ідеологію [6: 63–64; 8: 33: 22–24, 72–82; 36; 42].

Українська мова не згадується у законі № XLIV, але всі її положення поширювалися і на русинську (руську) мову. За оцінкою тодішньої угорської влади, мова закарпатських слов'ян, як і малоруська (українська), відрізняється від російської мови. «Руський языкъ е самостоятельный, и не може ся держати нарѣчиемъ російского», писав в 1883 році Ласло Чопей [12: X]. Угорські мовознавці не вважали окремою мовою діалекти русинів Угорщини [12: X; 20: 3; 21: 81; 22: 58; 34: 406; 48: 278].

Ця мовна політика угорської держави віддзеркалюється і в мовному ландшафті краю. У період до кінця Першої світової війни на листівках, що друкувалися в Унгварі, Мункачі, Рахові були двомовні написи: зверху угорською, тобто державною, знизу німецькою, тобто головною мовою Монархії. На пам'ятній дошці, яка і нині стоїть біля Мукачева, окрім угорської, з'являється і мова більшості населення регіону.

На банкнотах Монархії того часу надписи сформулювали десятима мовами, поряд з німецькою та угорською й іншими мовами, у тому числі й українською/руською.

При проведенні переписів населення 1969, 1880, 1900 та 1910 років переписні листи друкувалися не лише угорською мовою, а й мовами національностей.

2.2. Договір, що регулює права національних меншин, Чехословацька Республіка підписала 10 вересня 1919 року в місті Сен-Жермен (у чехословацькому законодавстві закон № 508, оприлюднений 31 грудня 1921 року). У 10–13 статтях II розділу цього договору Чехословацька Республіка зобов'язувалася територію, що перейшла до неї під назвою Підкарпатська Русь, організувати як автономну одиницю із найвищим ступенем самоуправи, яка б мала власне самоврядування, встановити автономні збори, які мають отримати законодавчу владу стосовно освіти, релігії та користування мовами, а також у питаннях місцевої адміністрації [13: 241]. Однак до осені 1938 року Чехословацька Республіка свої зобов'язання щодо автономії не виконала.

Правові відносини національних меншин у Чехословацькій Республіці регулював конституційний лист на основі Сен-Жерменського мирного договору. Згідно з §3 конституції, «територія Чехословацької Республіки цілісна та нероздільна», стверджується також і те, що Під-

карпатська Русь є «неподільною частиною» країни, яка «набуде найширшої автономії, сумісної з цілісністю республіки». Парламент автономної адміністративно-територіальної одиниці має право ухвалювати власні рішення у мовній, освітній, релігійній справах та у сфері місцевого самоврядування. Конституція 1920 року лише дала обіцянку на створення автономії для закарпатців, однак не здійснила її.

Податний уряд: Berel urad: Adóhivatal:	<i>Zerobov</i>	Податне село: Berel obec Község (vágy)	<i>Zerobov</i>
Число главної податної книги: Číslo knihy Adókönyvi szám	<i>560</i>	Число села: Číslo obce Község száma	—
Податна книжка — Daňová knížka — Adóív			
на za léta		<i>1935</i>	годе évre
Имя плательщика Jméno poplatníka Név	<i>B. Meste Zabor</i>		
Занятіє Zaměstnaní Foglalkozása	<i>gazdálkáló</i>		
Містопребываніє Bydliště Lakása	<i>Zabor</i>	Улица и No. дома Ulice a číslo domu Uca, házáma	<i>4</i>
Число приу земельного участка Číslo pozemnostního archu Földtársasági IV száma	—	Взаимное konto Vzájemné konto Kölcsönös tétel	—
Cena: 50 hal.			
<p>Примечаніє: Поученіє о платебных сроках, прямых налогах (порядк) и избирательных актах, а также о послатных подного платежа и о способе платежа налогов, и приобщеніє смотра на послатной страниці.</p> <p>Розп'яніє: Pověstí o platebních lhůdách, přímých dani a výběrových k územním příslušným jak o následcích zrušeného placení a o způsobu placení daní a přirážek viz na poslední stránce.</p> <p>Megjegyzés: Figyelmes adók és pótlékek fizetési határidejére, valamint ezen adók és pótlékek elterelési fizetésének követelményeire és fizetésüknek módjaitára vonatkozó magyarizációt lásd az utolsó lapon.</p>			
III. L. Fed. čj. 13088—100 V. 23.			
C. 413.			

Тримовний офіційний бланк податкової інспекції (1935 рік)

Шостий розділ конституції «Захист національних, релігійно-конфесійних та расових меншин» проголошував рівність громадян республіки перед законом без мовних, релігійних або расових

відмінностей. Він зробив можливим здобуття освіти рідною мовою, передбачив отримання бюджетних грошей рівними частинами. Забороняв насильницьку асиміляцію. §128 гарантував громадянам право вільно вживати мову їхнього вибору в приватному і діловому спілкуванні, релігії, пресі, публікаціях або на громадських зібраннях.

Мовні права регулював закон про мови, який був складовою частиною конституції. Згідно з §1, державною та офіційною мовою республіки є «чехословацька мова» [13: 248; 45: 198]. Однак така мова насправді не існувала. За задумом «чехословацької мови» стояла ідеологія так званого «чехословакізму» [43: 64; 46: 85].

П'ятсот корун – текст відображено чехословацькою, руською/українською, німецькою та угорською мовами

Чехословацька нація та мова теоретично склалися з рівноправних чеського та словацького варіантів. Однак насправді у Чехословацькій Республіці у політичному сенсі домінували чехи [46: 86], бо якщо, наприклад, словацька мова є рівноправним східним варіантом «чехословацької мови», тоді на території Підкарпатської Русі в адміністративній та освітній сферах логічно було б з'явитися цьому східному варіанту вже хоча б тому, що словацька мова з мовознавчої точки зору ближча до руської (української), ніж чеська. Однак у Підкарпатській Русі мовою адміністрації та освіти була чеська, а не словацька.

Право національних меншин на освіту рідною мовою формулював також і закон про мови. Викладання державної мови в усіх закладах освіти було введено законом № 226/1922 від 13.07.1922 р., а обов'язковим викладання «чехословацької» мови стало відповідно до закону № 137/1923 від 08.06.1923 р. [30: 124].

Стосовно руської мови у Підкарпатській Русі §6 каже, що створений у майбутньому парламент щодо мовних питань може приймати власні закони, а поки в цьому регіоні також потрібно користуватися законом про мови, «беручи до уваги особливі мовні відносини цієї території». Виконавча постанова закону про мови 1926 року повторює те, що міститься в законі, однак гласить, що в регіоні у всіх судах, установах можна подавати документи та заяви руською або малоросійською (українською) мовою. Крім чехословацької державної мови, цією мовою також треба було написати назви офіційних будівель та офіційні оголошення.

**Назви вулиць та площ вказували державною та місцевими мовами:
вулиця Квіткова у Берегові**

Закон про мови та інші постанови, що регулюють правила функціонування мов (як, наприклад, урядова постанова № 27 від 1924 року та виконавча постанова мовного закону від 1926 року), наділяли відносно широкими правами тих, хто говорив мовами меншин. Незважаючи на те, що державною та офіційною мовою була чехословацька, закон гарантував право вільного користування мовами, і не тільки в усній, але й у письмовій формі. Наприклад, у тих судових районах, в яких частка представників національної меншини досягала 20%, адміністрування в установах передбачали також і цією мовою. Ще більш ширші права користування мовами надавав закон про мови на території тих міст та районних судів, де частка представників меншини досягала 50 або 75-відсоткової межі. Там, де частка меншин перевищувала 75%, документи районних рад не потрібно було обов'язково видавати державною мовою лише в тому разі, якщо хтось із депутатів вважав це необхідним [27: 121–123; 46].

Výtah z matriky narozených.
Выпись из метрики рожденных.

№	Имя	Пол	Дата рождения	Место рождения	Родители	Состояние	Земельный участок	Земельный налог	Земельный сбор	Земельный взнос	Земельный налог	Земельный сбор	Земельный взнос
12	Михайло Степанович	м.	1906	Село	Степан	Степан							

В. Степанович 9. декабря 1937

Офіційний двомовний документ з 1937 року

Право вільного користування мовами національних меншин належало не тільки приватним особам. Якщо місцезнаходження фірм, підприємств, спільнот, релігійних громад, юридичних осіб було на території такого районного суду, де частка меншини досягала межі, визначеної у законі, то ці установи також мали можливість вільно користуватися своїми мовами. Також є суттєвим те, що держава не дозволяла, а наказувала застосовувати мову меншини, якщо частка громадян, що її представляли, в даному районі досягала визначеної відсоткової межі. На більшості території Закарпаття з'явилися двомовні (чехословацько-руські), у регіонах, де проживали угорці – тримовні (чехословацько-русько-угорські) написи у громадських місцях, а саме назви шкіл, товариств, крамниць, вулиць та площ тощо [27: 121–123].

На основі закону про мови та постанови про його виконання руською (малоросійською) мовою можна було користуватися на території всієї Підкарпатської Русі. Угорську мову в установах могли використовувати в тих районах, де частка угорського населення складала мінімум 20%. Ще більш ширші права користування мовами надавав закон про мови на території тих міст та районних судів, де частка представників меншини досягала 50 або 75-відсоткової межі. Там, де частка меншин перевищувала 75%, документи районних рад не потрібно було обов'язково видавати державною мовою, лише в тому разі, якщо хтось із депутатів вважав це необхідним.

Двомовна гербова печатка державної установи

2.3. 22 листопада 1938 року Прага затвердила закон про автономію Підкарпатської Русі. А 25 листопада уряд Волошина вводить українську мову як державну в автономному краї [5: 294]. Згідно §1 «Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 про державну мову», «Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)». У §2 ідеться про те, що «Особи чеської, словацької й російської (руської, великорусської) народності можуть вносити подання і в своїй материнській мові.» Розпорядження було опубліковано в 3-му номері Урядового вісника від 6 грудня 1938 року в місті Хуст та 15 грудня цього ж року в 132-му номері газети «Нова Свобода».

У той же день було видано розпорядження з підписом Волошина «Про мову (язик) навчання», в якому пишеться те, що «кожний ученик має бути навчаний в своїй рідній мові, оскільки та мова вживається в дотичній громаді» (§1).¹ У §2 цього наказу проголошується, що «В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі». У §5 фіксується, що «Під мовою навчання у школах (українських-малоруських) зглядно великоруських треба розуміти літературну мову українську (малоруську), зглядно літературну мову великоруську з правописом у літературі загально вживаним і Міністерством Культу, Шкіл і Народної Освіти одобреним».

З 1 січня 1939 року уряд А. Волошина робить ще один крок до набуття незалежності: офіційно дозволяє використання назви

¹ Ці слова практично є перекладом §58 закону Угорщини № XXXVIII від року 1868.

Карпатська Україна замість назви Підкарпатська Русь. Головна мета уряду – українізація суспільства [5: 294–295].

У той час, як війська угорської армії почали завоювання територій Закарпаття, які ще належали до Чехословаччини, 14 березня 1939 року в Хусті Августин Волошин проголосив створення незалежної держави Карпатської України [1; 2; 32]. Наступного дня, поки угорські війська поступово рухалися в бік Хуста, провів засідання законодавчий орган незалежної Карпато-Української держави. Сойм підтвердив проголошення суверенної і незалежної країни. У § 4. затверджується, що «державна мова Карпатської України є українська мова». Але угорські війська до 18 березня всю територію Карпатської України возз'єднують з Угорщиною [2; 32].

2.4. Після припинення дії військової адміністрації 7 липня 1939 року угорські владні органи розповсюдили дію угорських законів також і на територію Підкарпатського Регентського комісаріату, намагалися організувати угорську адміністрацію в краї. Це означало, що на Закарпатті також поступово вступали в дію так звані «єврейські закони», які дискримінували єврейську меншину регіону [15].

Андрій Бродій, будучи депутатом Державних зборів Угорщини, декілька разів висловлював незадоволення з приводу затягування втілення русинської автономії. Керівництво декількох населених пунктів (наприклад, Солотвино, Тячів, Вишково) в той же час висловилося за те, щоб їх не приєднували до планованої руської адміністративної одиниці. А редактор русофільської газети «Карпато-русский голос» Степан Фенцик заперечив актуальність автономії, посилаючись на комуністичну загрозу.

Оскільки автономія не була впроваджена, то адміністративне управління краю здійснювалося на основі розпорядження прем'єр-міністра № 6200 від 1939 року. Ця постанова ввела на Підкарпатській території офіційну двомовність [25; 27; 28].

Згідно з пунктом 1 §11 цього документа, у Закарпатті «офіційною мовою держави є угорська та угорсько-руська» (тобто руська/українська). Цю офіційну двомовність підтверджують також і постанови прем'єр-міністра № 5800 від 1939 року та № 18136 від 1939 року, згідно з якими руська мова на Закарпатті є другою державною мовою.

Двомовний значок ужгородської греко-католицької жіночої семінарії

У розпорядженні № 6200 від 1939 року вказується, що закони публікуються обома мовами. До державних установ можна звертатися також і руською мовою, і в таких випадках відповідь громадяни мали отримувати цією ж мовою.

У службових приміщеннях потрібно було використовувати двомовні надписи, довідкові таблиці. Назви вулиць також були двомовними. Офіційна двомовність розповсюджувалася також і на юриспруденцію, на суди та на жандармерію. Згідно з постановою військового відомства від 9 серпня 1939 року, у тих загонах, де кількість воїнів з руською рідною мовою перевищувала 50% особового складу, мовою загону була руська, однак мовою управління і далі залишалася угорська. Офіцери, які служили на Закарпатті, обов'язково мали вивчити мову більшості місцевого населення (протягом року вивчали мову). Згідно з рекомендаціями будапештського уряду, мовне питання на Закарпатті мало бути практичним питанням, і ні за яких обставин не допускалося створювати з нього політичну проблему.

Назви тих населених пунктів, які міністр внутрішніх справ ухвалив на двох мовах, використовувалися одночасно, наприклад Kőrösmező/Ясіня, Szerednye/Середне і т.д.

Двомовна поштова печатка с. Дубове

Для практичного виконання постанов про двомовність в установах на Підкарпатській території з 29 липня 1939 року почали видавати офіційну двомовну газету місцевої адміністрації з назвою Kárpátaljai Közlöny/Подкарпатский Вѣстникъ. У газеті двома мовами публікувалися постанови, офіційні документи Регентського комісаріату: тексти у лівій колонці друкувалися угорською, а в правій – руською мовами.

При адміністрації Регентського комісаріату створили окрему перекладацьку контору, яка за короткий час виготовила двомовний варіант всіх типових формулярів установ, бланків, ділових паперів. Також виготовляли двомовні офіційні та поштові штампи, розклади руху поїздів тощо. Для їх видання та друкування було заснована друкарня в Ужгороді.

Службовці зобов'язані були вивчити другу державну мову. Для цього управління освіти Регентського комісаріату в 1939 році видало навчальний посібник на 205 сторінках із назвою «Magyarország nyelvgyakorló könyv» (Угорськоруська книга практики мови) [41]. Також проводилися курси вивчення мови. Службовці мали складати іспити, на яких перевіряли знання русинської мови. Регентський комісар Міклош Козма особистим прикладом (під час вступу на посаду дав обіцянку вивчити руську та румунську мови, німецькою він володів) сприяв вивченню мов. Жандармам пообіцяв навіть премії за успішне вивчення мови місцевого населення.

Офіційний двомовний вісник місцевої державної адміністрації

3. Адміністративно-територіальне утворення, відоме сьогодні під назвою Закарпаття, межує з чотирма країнами Євросоюзу і входить до складу держави Україна чисельністю 46 мільйонів мешканців і загальною площею 603,7 км². Регіон є строкатим в етнічному і мовному плані (українська/русинська, угорська, румунська, російська, словацька, циганська, німецька мови), тут поруч співіснують різні конфесії (православна, римо- і греко-католицька, реформатська, іудаїзм) та культури. Край лежить на межі західної і східної християнських цивілізацій, тут взаємоперекриваються різні мовні та культурні кордони, роздільна лінія яких пролягає десь по лінії Карпатського хребта. Роздвоєння між сходом та заходом, перехідний стан є однією з характерних ознак Закарпаття.

Особливою в цьому аспекті є історія регіону. За останні 150 років край входив до складу різних держав, регіональну мовну та освітню політику яких визначало прагнення владної еліти посилити свої керівні позиції. Прикметно, що долю регіону, визнання чи не визнання місцевих національностей, мов, культур і конфесій, їх розвиток чи утиски визначали не місцеві, а політичні еліти, що проживали в далеких столицях. Однак Закарпаття знаходиться дуже далеко від усіх столичних міст: Відня, Будапешта, Праги, Москви і Києва в тому числі². З усіх цих блискучих столиць Закарпаття здавалося далекою, припалою пилом провінцією. Щоб безкарно використовувати природні та інтелектуальні джерела краю, головною метою регіональної політики кожної держави було збереження спокою серед місцевого населення, однак до реальних владних важелів місцеві кадри ніколи не залучалися, власне, це не відбувається й сьогодні.

Угорська (українська) мова на банкноті 20 пенге

² Відстань з Ужгорода до Відня становить приблизно 555 км, до Будапешта – 330 км, Праги – 720 км, Москви – 1600 км, Києва – 820 км.

Мовну політику в регіоні в усіх епохи визначала ціла сукупність різноманітних факторів. Так, на неї впливали міжнародні політичні події, наміри сусідніх держав, концепція мовної політики держави, етнополітичні особливості регіону, а також власний культурно-національний рух місцевих еліт.

Протягом ХХ ст. у регіоні шість разів змінювалась державна мова. У відносно короткий період такою мовою були угорська, чеська, російська та українська. Вживання міноритарних мов в офіційних документах, на вивісках, у назвах населених пунктів, таблицях державних і комерційних установ, тобто багатомовність мовного ландшафту в першій половині ХХ століття, було традиційним на Закарпатті. Мовний ландшафт регіону віддзеркалював етнічне та мовне розмаїття краю.

Двомовна таблиця державної народної школи

Розглянувши мовну політику в період з 1900 по 1945 рік, можемо зробити висновок, що ще задовго до появи розроблених у 1990-х роках європейських стандартів у сфері захисту прав нацменшин³ у цьому периферійному регіоні Європи з більшим-меншим успіхом

³ Наприклад: Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992), Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995), Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (1996), Ословські рекомендації щодо мовних прав та прав національних меншин (1998) тощо. Див. напр.: *National minority standards. A compilation of OSCE and Council of Europe texts.* Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007.

експериментували з такими моделями офіційно-ділового використання мов меншин, які можуть слугувати зразком хоч і сьогодні. У жодну епоху ці моделі не функціонували бездоганно, асиміляційні прагнення більшості завжди були відчутні у регіоні, однак неодноразово відбувалися спроби заспокоїливого упорядкування статусу та сфери використання мов меншин.

Протилежний погляд націй, що проживають поруч, на історію і як наслідок – взаємні політичні образи, до сьогодні не закриті дискусійні питання спільного минулого, ускладнюють використання досвіду, накопиченого закарпатською історією XIX–XX століть. Поки у цьому куточку Європи замість діалогу вважатимуть природним підігрівати історичні образи, виняткове домінування єдиної державної та офіційної мови, романтику національної держави та мовну асиміляцію меншості, такий унікальний і строкатий в етнічному, мовному, культурному та релігійному плані регіон, як Закарпаття, у політиці будуть розглядати не як перлину, а як явище, що загрожує гомогенізації чи навіть національній безпеці.

Сподіваємося, що, узагальнивши історичний досвід мовної політики, мовного ландшафту нашого минулого, зможемо уникнути тих помилок, яких припустилися наші предки. Адже велике значення має і в сучасності те, як вдасться вирішити національні та мовні права людей, питання меншості, мирного співіснування етносів, мов, конфесій та культур.

Література

1. Вегеш Микола – Токар Маріан: *Карпатська Україна на шляху державотворення*. Ужгород: Карпати, 2009.
2. Вегеш Микола – Фединець Чілла ред.: *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”, 2010.
3. Вегеш Микола та ін. ред.: *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ужгород: Говерла, 2011.
4. Льюто І. В. ред.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003.
5. Левенець Ю. та ін. ред.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008.
6. Магочій Павло Роберт: *Народ нивыдкы. Ілюстрована історія карпаторусинів*. Ужгород: Видавельство В. Падяка, 2007.
7. Плїшкова Анна: *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасности)*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2008.
8. Сова Петръ: *Прошлое Ужгорода*. Ужгород: Школьная Помощ, 1937.
9. Фединець Чілла – Генці Андрея: *Мовна політика Австро-Угорської монархії: приклад історичного Закарпаття*. Ін: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”, 2010. 638–647.
10. Фединець Чілла – Черничко Степан: *Мовно-політичні устремління Чехословаччини (1918–1939 роки)*. Ін: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”, 2010. 648–660.

11. Черничко Степан: Мовна політика в часи територіальної ревізії (1938–1944). In: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”, 2010. 660–668.
12. Чопей Ласловъ: *Русько мадярський словарь*. Budapest, 1883.
13. Шевельов Юрій: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ: Сучасність, 1987.
14. Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth, 1986.
15. Bányaí Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel szerk.: *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf Kiadó, 2013.
16. Barni, Monica – Bagna, Carla: Linguistic Landscape and Language vitality. In: Shohamy et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 2010. 3–18.
17. Beregszászi Anikó: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005. 158–163.
18. Bindorffer Györgyi: Nemzetiségi politika Magyarországon Szent István korától a rendszerváltozásig. In: Gyulavári Tamás és Kállai Ernő szerk. *A jövővénytől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010. 10–48.
19. Blommaert, Jan: *Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Tilburg Papers in Culture Studies 29. Tilburg University, 2012.
20. Bonkáló Sándor: *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös: Herczog Ernő Ármin Könyvnyomdája, 1910.
21. Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1940/1996.
22. Bonkáló Sándor: Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány V* (1915): 81–110.
23. Brenzovics László red.: *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár: KMKSZ, 2009.
24. Brenzovics László red.: *Kozma Miklós: Kárpátalja visszavétele. Napló*. Ungvár: KMKSZ, 1999.
25. Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2010.
26. Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.
27. Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013.
28. Csernicskó István: Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 584–592.
29. Csernicskó István – Fedinec Csilla: Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 572–583.
30. Fedinec Csilla – Gönczi Andrea: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 563–571.
31. Fedinec Csilla: Magyar kultúra a két világháború között. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 119–135.
32. Fedinec Csilla – Vehes, Mikola red.: *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
33. Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris, 2007.

34. Hodinka Antal: A rutének. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország VI. kötete: Felső-Magyarország (II. rész)*. Budapest: A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, 1900. 401–417.
35. *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.
36. Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio* 1993/4: 99–128.
37. Kloss, Heinz: Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberman (ed.) *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington: Indiana University, 1967. 7–17.
38. Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geograpy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical research Institute and Minority Studies Programme, 1998.
39. Laihonen, Petteri: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2012/3: 27–49.
40. Landry, Rodrigue – Richard Bourhis: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16 (1997): 23–49.
41. *Magyarország nyelvgyakorló könyv*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939.
42. Nádor Orsolya: *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest, 2002.
43. Pomichál Richárd: Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007/2: 63–85.
44. Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest: Osiris Kiadó, 2008.
45. Shevelov, George Y.: The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* XI (1987): 118–224.
46. Szalay Zoltán: Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2011/3: 81–96.
47. Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest: Magyar történelmi társulat, 1926.
48. Sztripszky Hiador: Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok. *Budapesti Szemle* CLIII (1913): 278–296.